

GYERMEKMUNKA A HOSSZÚ 19. SZÁZADBAN NÉMETORSZÁGBAN

Absztrakt

Az ipari forradalom idején, a gyártás tömegessé válásával, a nagy mennyiségben elterjedő gépek sajnálatos módon visszaszorították a szakképzettség iránti igényt, s mindez ugyanannyira immanens részévé tette a hosszú 19. századnak a gyermekmunkát, mint a polgárság megerősödését, az urbanizációt vagy akár az imperializmust. Ennek megfelelően rögzíteni kell, hogy a gyermekmunka az iparosodás első századában éppúgy tömeges jelensége volt a nyugati fejlett államok iparának, mint most a feltörekvő, harmadik világbeli régióknak. A kialakult állapotot az államoknak kezelnie kellett, máskülönben a gyermekek nagymértékű kizsákmányolása következtében a már kialakult társadalmi problémák demográfiai nehézségekhez is vezethettek volna. A jogalkotók így felleptek a vizsgált korcsoport védelme érdekében.

Kulcsszavak: ipari forradalom, gyárak megjelenése, kizsákmányolás, gyermekvédelmi törvények.

BEVEZETÉS

Kutatásaimban – Gyermekmunka a hosszú 19. században – a történelem egy meghatározott időszakát helyeztem nagyító alá. Az évszázad terjedelmének meghatározásában azonban nem a köznyelvben elterjedt decimális használattal értek egyet, hiszen azok a társadalmi, gazdasági folyamatok, amelyeket részben az ipari forradalom generált, nem korlátozódtak az 1800 és 1899 közötti időszakra. A változásokhoz vezető utat, új korszakot nyitva a történelemben, a francia forradalom idején, 1789-ben, illetve az amerikai gyarmatok függetlenségi nyilatkozatának papírra vetésével 1776-ban kijelölték. Ezen események láncolata végén pedig az első világháború kitörése áll. Természetesen a fent említett értelmezés nincs kőbe vésve, bizonyos tudósok csak a klasszikus értelemben vett száz évet fogadják el a 19. század fogalmának. Eric Hobsbawm három kötetében ír arról, hogy a 19. század fogalmán az 1789-1914 időintervallum értelmezendő.¹

A vizsgált téma esetében – vagyis a gyermekmunka a 19. században – nagy relevanciával bírnak az ipari forradalom korában végbement gazdasági, társadalmi, kulturális, szociális és jogi változások, ugyanis ezek együttesen generálták a gyermekmunka tömegessé válását, továbbá ezek negatív hatásait felismerve alakították át vagy alakították ki a jogalkotók az egyes speciális munkavállalói csoportokra (például gyerekek, nők, öregek stb.) vonatkozó jogi szabályozást.

A fentiek okán szükségesnek tartom legalább vázlatosan összefoglalni az ipari forradalom egyes, témába vágó releváns hatásait, jelentősebb gócpontjait.

Az ipari forradalom kifejezés alatt azon technikai újítások korát értjük, amelyben a modern gazdaság kialakulása a gépek feltalálásával, alkalmazásával fokozatosan felváltotta az emberek által két kézzel végzett munkák egy részét, s így azokat immár a gépek végezték el. Tehát nem történt más, mint az eddigi ipar, mely kézműves és mezőgazdasági jegyeket hordott magán, átalakult, és helyébe lépett a gépi nagyipar a gyáraival.² Az ebben az időszakban végbemenő a növekedés soha nem látott intenzitású volt, és alapjaiban alakította át a gazdaság szerkezetét és az emberek mindennapjait. Ehhez a gyárak és az ipari forradalom adta technikai újítások megjelenésére volt szükség.³

¹ KELEMEN ROLAND: A kettős forradalom hatása a 19. század eleji geopolitikai viszonyokra – Avagy a polgári jogállam születése, in KESERŰ BARNÁ ARNOLD (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok*, 2017, Széchenyi István Egyetem, Győr, 91-100.

² LANDES, DAVID S.: *Az elszabadult Prométheusz-Technológiai változások és ipari fejlődés Nyugat-Európában 1750-től napjainkig*, 1986, Gondolat Kiadó, Budapest, 11-12.

³ BORTIS, HEINRICH: *Die Industrielle Revolution-das Schlüsselereignis in der Wirtschaftsgeschichte*, 2014, Universität Freiburg, Freiburg, 8.

Az ipari forradalom előtt az emberek döntő többsége falun élt, még nem ment végbe az urbanizáció. A falusi emberek többségének a jövedelme nem a gyárakban elvégzett munkából, hanem a saját otthonukban elvégzett feladatokból származott.⁴

Az ipari forradalom az új találmányok, szabadalmak s ezek tökéletesítésének kora, amelyek a tömegtermelés színterének megjelenését generálják, vagyis a gyárak elterjedését. A gőzgép megjelenésével lehetővé vált a bányák gyomrában fellelhető szén kitermelése azokban a mélységekben is, ahol a talajvíz már fokozott veszélyt jelentett. Így nagyobb mennyiségben állt rendelkezésre szén, ami többek között azért is volt fontos, mert a vasgyártáshoz jelentős mennyiségre volt szükség. Ugyanebben az időben megnőtt a kereslet a többi iparágban is a szénre, például a textiliparban, ahol szintén gőzgépek üzemeltek. Megállapíthatjuk, hogy egy-egy találmány szabadalmaztatása nem csak egyetlen gyárra vagy iparágra volt hatással, hanem az egész gazdaságra.⁵

A brit gyapjúipar a 18. században gyors fejlődésen ment keresztül. Ebben az iparágban is a gépek megjelenését megelőzően a munkás egyedül, saját otthonában dolgozta fel az alapanyagul szolgáló gyapjút, nem pedig társaival egy konkrét helyen. A fonás a szövésselellentétben nem követelt meg alaposabb szakmai ismereteket, így azt tradicionálisan a gyermekek és asszonyok végezték, míg a szövés csak a szakmabeliek tevékenysége volt. Az utóbbi munkafolyamat sok család megélhetését biztosította. Éles cezúrát jelentett a tevékenység történetében a 18. század végén megjelenő gépesített gyárak elterjedése, átvéve a háziipar és a kétkezi szövőemberek szerepét.⁶

Leicestershire-ben felépültek az első pamutgyárak, amelyek többemeletesek voltak, így a tulajdonosok a lehető legtöbb munkást tudták a termekbe beszúfolni és dolgoztatni. A gyárakat különös szag járta át, az emberek betegen is dolgoztak, így másokat is megfertőztek, miközben éjjel-nappal végezték a feladatukat.⁷ Az ipari forradalom egyik vívmánya, a világítás ugyanis lehetővé tette a többműszakos munkavégzést is.⁸

A 19. században felerősödött az urbanizáció, amelyben Anglia az élen járt. Már a század elején a brit állampolgároknak közel 25%- a élt 10.000 főnél több lakost számláló városban. Ezzel szemben a kontinens más területein az embereknek csak kevesebb, mint 10%- a nem volt falusi. London lakóinak a száma kétszeresére, Párizsé hatszorosára, míg Berliné kilencszeresére nőtt.⁹

A népességnövekedést az is befolyásolta, hogy a korban javult az egészségügyi ellátás, a születések száma és a várható élettartam nőtt, a gyermekhalandóság csökkent.¹⁰

Bár a gazdaság fejlődött, ennek ellenére a városokban a munkások embertelen körülmények között éltek. A leírások szerint nem volt ritka, hogy az egész családnak egy ágya volt, vagy szalmán tért nyugovóra. Az is több esetben előfordult, hogy két család közösen élt egy kicsi, kétszobás lakásban: amelyből az egyiket hálószobának, a másikat pedig konyhának használták.¹¹ A városok azon negyedeiben, amelyekben a polgárság, a jómódú lakosság élt, teljesen más körülményekkel találkozhatunk. A közép- és felsőosztály élvezte az ipari forradalom adta újdonságokat, egyre többen használták a különböző luxuscikket, amelyek a technikai vívmányok és fejlődő úthálózatok következtében egyre olcsóbb áron jutottak el hozzájuk.¹²

Az átalakult társadalomban nőtt a munkások száma, akik az ipari forradalom vívmányainak pozitív hatásaiból kevésbé részesültek, nekik inkább a nyomor jutott. Ezzel ellentétben a polgárság, mérnökök, tisztségviselők létszáma nőtt, s életszínvonaluk is jelentősen javult. A korban megjelent a magasabb társadalmi rétegek számára a szabadidő, utazás, éttermek nyújtotta kényelem. Tehát a

⁴ ENGELS, FRIEDRICH: *A munkásosztály helyzete Angliában*, 1980, Magyar Helikon Kiadó, Békéscsaba, 13-14.

⁵ LANDES: *i. m.* 12-17.

⁶ H. HARASZTI ÉVA: A chartista mozgalom gazdasági és társadalmi előzményeihez, in *Történelmi Szemle*, 1960/4. szám, 412.

⁷ UNGER MÁTYÁS: *Történelmi olvasókönyv III.: Forrásszemelvények az egyetemes történelem (1640-1849) és Magyarország története (1526-1849) tanításához*, 1965, Tankönyv Kiadó, Budapest, 164.

⁸ SINGER, CHARLES – HOLMYARD, E.J. – HALL, A.R. – WILLIAMS, TREVOR I.: *A History of Technology*, 1958, Oxford University Press, Oxford, 260-269.

⁹ MARCHAND, PIERRE: *Az ipar véretilen forradalma*, 1994., Officina Nova Kiadó, Gütersloh, 40.

¹⁰ BORTIS: *i. m.* 11.

¹¹ ENGELS: *i. m.* 13-75.

¹² LANDES: *i. m.* 177.

társadalom két részre szakadt: a csekély, de növekvő létszámot kitevő polgárságra és a népesség többségét kitevő munkásokra.¹³

1. GYERMEKMUNKA SZABÁLYOZÁSA A NÉMET TERÜLETEKEN

Az iparosodás térnyerésével csak úgy, mint Angliában, Poroszországban és a többi német területen, majd a későbbi Német Birodalomban is egyre nagyobb számban foglalkoztattak gyermekeket a gyárakban a 19. század elejétől. A gyermekmunka fogalma ekkor már ezeken a területeken is ismert volt, hiszen a kisgyermek és fiatalok alkalmazása nem az üzemek megjelenésével egyidős. Korábban elsősorban a mezőgazdaságban volt szükség a munkájukra, azonban az iparosodás, az ipari forradalom elterjedésével először Angliában, majd Németországban is új értelmet nyert. A modern gépek megjelenése és alkalmazása az üzemekben lehetővé tette a gyártulajdonosok számára, hogy gyerekeket is foglalkoztassanak gyáraikban. Az évek folyamán a gyermekmunka térnyerése szükségessé tette annak szabályozását.¹⁴

1.1. Gyermekmunka német területeken a statisztikák tükrében

1846-ig nem áll rendelkezésünkre teljesen megbízható adat arra vonatkozóan, hogy hány gyermeket foglalkoztattak Berlinben, Aachenben, illetve Bergben. Valószínűsíthetően Aachenben 1810-ben az 1763 munkavállalóból körülbelül 317 fő, vagyis 18% volt gyerek. Azonban ez a szám csak a manufaktúrákban és gyárakban dolgozók számát takarja, az otthonmunkások száma ennél valószínűleg magasabb volt. 1814-ben háromezer 6-14 év közötti gyermek élt a városban, azonban csak kevesebb, mint a fele, 1350 fő járt iskolába. 1817-re a fent említett korosztályból a gyárban dolgozó gyerekek száma 434 főre emelkedett. A növekvő tendencia az elkövetkező években sem állt meg. 1849-ben 700 gyermek dolgozott az aacheni gyárakban, ami a 6-14 év közötti gyermekeknek a 14,4%- a. A szász pamutfonodákban 1830-ban összesen 7564 munkavállalót foglalkoztattak, akiknek a 31,3%- a, vagyis 2366 fő volt gyermek.¹⁵ A század közepén magasabb volt a gyermekek foglalkoztatási aránya, mint a nőké.¹⁶

A gyermekek alkalmazása a poroszországi gyárakban az 1840-es években érte el a legmagasabb értékeket. 1846-ban összesen 31.064 gyermek dolgozott a gyárakban, ami a teljes munkavállalók számának szűk 6,5%- a. Ez a szám három évvel később 29.149-re csökkent, majd 1852-re 21.945 főre. 1858-ban pedig „már csak” 12.592 gyermek dolgozott az iparban.

Tehát a gyermekek jelenléte a gyárakban már azelőtt elkezdett csökkenni, hogy bevezették volna az 1853-as törvényt, amely a gyermekek foglalkoztatását szabályozta. Feltehető a kérdés, hogy mégis minek köszönhető mindez?

A válasz viszonylag egyértelmű, ugyanis a gépek fejlődésével a textiliparban már többé nem volt olyan nagy számban szükség a gyermekek által végzett munkára, mint korábban, mert a gépek több folyamatot tudtak ellátni. A vas- és acéliparban is ez a tendencia figyelhető meg, 1849-ben 2.351, míg 1852-ben 2.132 gyermek dolgozott ilyen jellegű területen. 1849-ben az iparágban dolgozók teljes létszáma 36.873 fő volt, míg 1852-ben tovább emelkedett 47.598 munkásra, azonban a gyermekek foglalkoztatásának száma itt is csökkent, ugyancsak az újabb gépek megjelenésének köszönhetően.

A dohányiparban ugyanakkor a gyerekek foglalkoztatása továbbra is magas volt, 1875-ben a münsteri járásban a dolgozói állomány 35%-a továbbra is a vizsgált korcsoport volt.¹⁷ Így érthető, hogy az 1853-as gyermekvédelmi törvény ellen azok a gyárak, iparágak tiltakoztak, amelyeknek nem volt lehetőségük valamilyen okból kifolyólag a technikai újításokat bevezetni, így az általuk foglalkoztatott gyermekek száma sem csökkent.

¹³ Uo. 23-24.

¹⁴ FELDENKIRCHEN, WILFRIED: Kinderarbeit im 19. Jahrhundert, in *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte*, 1981/1. szám, 2.

¹⁵ HERZIG, ARNO: Kinderarbeit in Deutschland in Manufaktur und Profabrik (1750-1850), in *Archiv für Sozialgeschichte*, 1983/1. szám, 337-338.

¹⁶ KUCZYNSKI, JÜRGEN: *Geschichte der Kinderarbeit in Deutschland*, 1958, Verlag neues Leben, Berlin, 123-124.

¹⁷ FELDENKIRCHEN: *i. m.* 18.

Előbbiek mellett az is megfigyelhető, hogy a 19. század közepén Poroszországban sokkal alacsonyabb volt a gyermekek foglalkoztatása, mint más német területeken. Ez annak volt köszönhető, hogy Poroszországgal szemben ezeken a területeken hiányzott a megfelelő szabályozás és az ipar is visszamaradottabb volt. Például Sachsenben csak 22 évvel később, vagyis 1861-ben vezették be az első törvényt, amely a gyerekmunkáról és a kiskorúak védelméről szólt.¹⁸

1818 és 1870 között relatíve nem változott a munkáért járó javadalmazás, annak ellenére, hogy az élelmiszerárak nőttek. A crimmitschauer pamutfonodában a 10 év alatti gyermekek fizetése összesen 5-15 grossi (Groschen) volt. Hamburgban a kartonmanufaktúrában a gyerekek 1840-ben heti 70 órát dolgoztak, és fizetségül heti 2-3 márkát kaptak. A dohányiparban kicsit kedvezőbb volt a helyzet 1841-ben, ott heti 60 óra munka mellett 2,8-3 márka volt a fizetség.¹⁹

A gyerekeket nemcsak a gyárakban, szegény- és árvaházakban, valamint a mezőgazdaságban foglalkoztatták, hanem intézményekben is. Németországban működtek olyan létesítmények, amelyekben a gyermekek ellátást, szállást, fizetést kaptak munkájukért cserébe. Ilyen intézet volt Malméne intézete is, amely a működését 1825-ben kezdte meg. Eredetileg fiúk és lányok egyaránt dolgoztak nála, később azonban csak fiúkat alkalmazott. Feladatuk egyszerűnek hangzik: hímzett mintákat kellett színeznük. Eleinte 11, később 50 fiú lakott nála, akik életkora általában 10-11 év volt. A napi munkaidejük közel tizenkét óra volt, amihez hozzá kell még adni a két óra munkaközi szünetüket. Egy átvizsgálás során arra is fény derült, hogy voltak olyan gyerekek az intézetben, akik iskolakötelesek voltak, de Malméne nem biztosította számukra az oktatást. 1842 augusztusában a rendőrfőkapitány jelentést tett a belügyminisztériumnak a következőkről: az intézetben pontosan 40 fiú található, közülük 6 fő még nincs 9 éves, 12 fő a 14-et már betöltötte. A munka reggelente hatkor kezdődik, és este fél nyolckor ér véget, fél kettő és fél négy között szünetel. A tisztasági körülmények nem megfelelőek, és ketten-ketten egy ágyban alszanak.

A fizetésükből 13 grossit levontak, így csak 17 grossit számoltak el alkalmazottjaiknak a tulajdonosok. Később arra is fény derült, hogy a fiúkat vasláncra kötötték és a pincébe zárták. Végül 1854-ben bezáratták az intézetet.²⁰

1.2. A jogalkotó válasza németföldön a gyerekmunkára

1817-ben már egy körkérdésben megfogalmazódott a dolgozó gyermekek fizikai és szellemi állapotának megóvása iránti igény, a politika részéről elsősorban a jövőbeli katonai állomány védelme kapott különösen nagy hangsúlyt. Azonban a kor szelleme ellenezte az állam beavatkozását a gazdasági életbe.²¹

A 19. században egyre inkább teret hódított a szerződés szabadság és a liberális ipari jogalkotás. A liberális reformkor változást hozott magával, megjelentek az első törvényi feltételei a foglalkoztatásnak, valamint az első fizetési szabályozások.²²

Poroszországban 1819-ben a berlini kormányzat elrendelte, hogy a városban foglalkoztatott 9-14 éves gyermekeknek maximum tizenkét órát lehet dolgozniuk kötelező vasárnapi szünnappal. Emellett a gyerekeknek a napi munka után, valamint vasárnap este hét órától kilenc óráig iskolába kellett járniuk.²³

Poroszországban elkészítettek egy gyerekmunkáról szóló szabályozást, ugyanis 1824-ben megfogalmazódott, hogy sok gyermeket köteleznek éjszakai műszak teljesítésére, ellehetetlenítve az iskolai képzésben való részvételüket, így a jövő generációja még satnyább, gyengébb lesz, mint az akkori.²⁴ A gyárakban, a textiliparban több 4-16 éves gyermek dolgozott, mint nő. Egészségügyi következményei is látszódtak, sok gyerek hunyt el tuberkulózisban, kolerában. Ugyanakkor hátráltatta volna a gazdaságot, ha teljes mértékben betiltják a gyerekmunkát, ezért egy a gyermekek, fiatalok

¹⁸ Uo. 20-23.

¹⁹ HERZIG: *i. m.* 339.

²⁰ KUCZYNSKI: *i. m.* 72-92.

²¹ Uo. 145.

²² TENNSTEDT, FLORIAN: *Vom Proleten zum Industriearbeiter Arbeiterbewegung und Sozialpolitik in Deutschland 1800 bis 1914*, 1983, Bund-Verlag, Köln, 92.

²³ HARENBERG, BODO: *Chronik der Deutschen*, 1996, Chronik Verlag, Augsburg, 493.

²⁴ KUCZYNSKI: *i. m.* 146-147.

iskolázottságát és katonai kötelezettségeit szem előtt tartó törvénnyel szorították vissza az ipar által foglalkoztatott gyermekek számát.²⁵

Az 1828. május 12-ei ülésén az oktatási minisztérium foglalkozott azzal a témával, hogy jogi úton megtörténjen a gyermekmunka szabályozása. Azonban voltak, akik úgy gondolták, hogy a gyári munka kevésbé ártalmas a gyermekek számára, mint az iskola, így végül nem került sor az elképzelt jogszabály megalkotására, ami a fiatalok alkalmazását koordinálhatta volna.²⁶

A törvényalkotás szükségességét az 1837. július 20-ai rajnai „Provinziállandtag” résztvevői kezdeményezték a királyhoz írt levelükben, melyben beszámoltak arról, hogy a fonodákban napi 13 órát dolgoztatják a gyerekeket, így iskolai kötelezettségeiknek nem tudnak eleget tenni, és fizikailag és morálisan is eltorzulnak, hátrányt szenvednek. Végül az államminisztérium az 1839. február 5-ei ülésén a rajnai „Provinziállandtag” indítványára való tekintettel hozzálátott a fiatal gyári munkások védelméről szóló törvény megalkotásához.²⁷ Bár a törvényalkotás előterében továbbra sem a humánus érvek, hanem a katonai elképzelések álltak.

1839. március 9-én elfogadták és 1839. április 6-án hatályba léptették azt a gyermekvédelmi törvényt, amely korlátozta a fiatal munkavállalók foglalkoztatását a gyárakban. Ez a jogszabály csak a legfontosabb kérdéseket szabályozta mindösszesen 10 §-ban.²⁸

A jogalkotó megtiltotta 9 éves kor alatt a gyermekek rendszeres foglalkoztatását a gyárakban, bányákban és a kohókban. Nem volt foglalkoztatható az a 16 év alatti személy sem, aki még nem vett részt hároméves iskolai képzésben, kivéve, ha az iskola vezetősége kiállított bizonyítványban igazolta azt, hogy az anyanyelvét folyékonyan olvassa és tanult írni. Ez alól kivételként fogalmazták meg, ha a gyáros biztosította a gyári iskola felállítását és üzemeltetését. A megítélése annak, hogy az ilyen iskola megfelelő-e, annak a kormánynak a feladata volt, amely ebben az esetben a tanulás és a munkaidő közötti viszonyt megállapította.²⁹

Azok a fiatalok, akik a 16. életévüket még nem töltötték be, nem voltak foglalkoztathatók napi tíz óránál hosszabb ideig. Napi egy túlórárt írhattak elő, és ez az időszak nem haladhatta meg az egy hónapot. Az előző szakaszokban rögzített munkaórák között a gyermek munkavállalóknak délelőtt és délután negyedóra munkaközi szünetet és délben egy szabad órát kellett biztosítani és lehetőséget adni arra, hogy a szabadban mozogjanak.³⁰

A jogszabály szerint a 16 év alatti személyek foglalkoztatása tilos volt reggel 5 óra előtt és este 9 óra után, valamint vasárnaponként és az ünnepnapokon.

Sajátos társadalmi szemléletet tükrözött a hatodik szakasz, amely a keresztény tanokkal nem tartotta összeférhetetlennek a gyermekek kizsákmányolását, de szükségesnek tartotta, hogy azok a keresztény munkavállalók, akik úrvacsorához még nem járulhatnak, bizonyos időpontokban nem foglalkoztathatók, hogy hittanórára járhassanak.³¹

Az intézmények tulajdonosai, akik fiatal személyeket foglalkoztattak, kötelesek voltak pontos és teljes listát vezetni, amiben részletezik az ilyen munkavállalók nevét, életkorát, lakóhelyét, szülei nevét és a gyárban való elhelyezkedésének az időpontját.

Fontos megjegyezni, hogy a jogszabály *lex perfecta* jellegű volt, ugyanis a rendelkezéseit megszegő gyártulajdonosokat vagy képviselőit 1-5 tallérig (Thaler) terjedő bírsággal sújthatták, ha az előbb említett listát nem vagy csak hiányosan vezették. Ez az összeg az első szabálysértésre vonatkozott, további szabálysértés esetén már 5-50 tallérig terjedő bírság volt kiszabható.³²

Ezek a rendelkezések nem változtatták meg az iskolalátogatásról szóló szabályokat. A szabályozás ott lépett hatályba, ahol a körülmények az iskolaköteles gyermekek foglalkoztatását szükségessé tették. Ennek megfelelően intézkedésekre volt szükség, hogy a tanítási órák az üzemi munkálatokat a lehető legkisebb mértékben zavarják.³³

²⁵ BERG, RUDOLF – SELBMANN, ROLF: *Grundkurs deutsche Geschichte*, 4. kiadás 1988, Cornelsen Verlag Hirschgraben, Frankfurt, 166-167.

²⁶ FELDENKIRCHEN: *i. m.* 10.

²⁷ KUCZYNSKI: *i. m.* 148-149.

²⁸ Uo. 150.

²⁹ Regulativ über die Beschäftigung jugendlicher Arbeiter in Fabriken vom 9. März 1839, 1-2. §.

³⁰ Uo. 3-4. §.

³¹ Uo. 5-6. §.

³² Uo. 7-8. §.

³³ Uo. 9. §.

A gyakorlatban azonban több okból sem bizonyult teljesen megfelelőnek a szabályozás.

Maga a törvény kodifikátora G. K. Anton leírta, hogy a szabályozás tízórás munkanapot engedélyez a gyermekek számára, amihez hozzá kell még adni az egy egyórás és két tizenöt perces munkaközi szünetet, az iskolában töltött kötelező oktatást, amit az Allgemeines Landrechtben napi öt órára emeltek. Összességében ez azt jelentette, hogy a gyermekek több mint 16 órát töltöttek távol az otthonuktól, munkával, tanulással, így továbbra is ugyanolyan túlhajszoltak voltak, mint korábban.

Ráadásul a jogszabály csak bizonyos iparágakat szabályozott, például a szabad ég alatt végzendő munkákat nem, így többek között az építkezéseken való gyermekmunkát nem korlátozták.

Fontos kiemelni azt a tényt is, hogy az 1848-as forradalom előtt csak 1840. január 15-én Bajorországban, majd 1840. március 4-én Badenben vezették be a gyermekek védelméről szóló törvényt, gyakorlatilag bizonyos rendelkezései nélkül.

Tehát a törvény nem tudta elérni a kívánt célt, és megállapíthatjuk, hogy igazi változásról csak a század közepe táján beszélhetünk először, bár 1843-1852 között csökkent a gyárakban foglalkoztatott gyermekek száma, azonban ennek hátterében – mint fentebb megjegyeztem – nem a jogszabályi előírások, hanem a technikai fejlődés és a katonanevelés állt.

1853. májusi ülésén tárgyalta a porosz parlament a gyerekmunka további szabályozásáról szóló törvénytervezetről. Az elfogadott javaslat a korábbi, az 1839-es törvény módosítását jelentette.³⁴ Ebben a módosításban rendelkeztek arról, hogy a gyerekmunka alsó korhatárát 12 évre emelik, valamint a 14 éves kor alattiak napi munkaidejét maximálisan hat órában állapítják meg, azonban továbbra sem számított munkaidőnek a kötelező háromórás iskolai oktatás.

A korábbi munkaközi szünet hosszát is megreformálták, a délelőtti és délutáni negyedórás szünetet félórásra hosszabbították meg. A munkanapok kezdő és befejező időpontja is módosult: reggel 5 órától 5 óra 30 percre és este 9 órától 8 óra 30 percre, vagyis csökkent a napi munkaidő.

A foglalkoztatható gyermekek életkorát felmenő rendszerben korlátozta a törvény. 1853. július 1-jétől a tizedik, 1854. július 1-jétől a tizenegyedik, majd 1855. július 1-jétől a tizenkettedik életévét már betöltött személyeknek lehetett csak munkát adni a gyárakban, bányákban.

Az 1853-ban módosított gyermekvédelmi törvény értelmében a tizennégy év alatti munkavállalók napi munkaideje maximálisan hét órát tehetett ki. Mivel egy nap 24 órából áll, így a munkáltatóknak négy műszakot kellett volna felállítani, de sok helyen nem volt elegendő munkavállaló négy műszakra. Így született meg a gyárakban az a gyakorlat, hogy egymás utáni két műszakot egy és ugyanazon, gyermek látott el, kiküszöbölve a munkaerőhiányt. Mivel nem volt elegendő munkavállaló, így továbbra is nem egy ötéves gyermek dolgozott az üzemekben.³⁵

1862. április 8-án a minisztérium módosította a fent említett 4. §-t, amelynek következtében a napi munkaórák számát tízre emelte, és a kötelező iskolalátogatás mellett írásba foglalta a vasárnapi oktatáson való részvételt is. Ebből kifolyólag többször előfordult, hogy a munkavállalók a munkaidő szabotálásával kívántak enyhíteni a napi 13 órás munkaidőn, amiért alig fizették meg őket. Egy-egy szabotázs alkalmával fél órával, télen akár egy órával is később kezdték csak elvégezni a rájuk bízott napi feladatokat. G. K. Anton egy kommentárjából kiderül, hogy a Szövetségi Kancellári Hivatalnak (Bundeskanzleramt) tudomása volt arról, hogy azokban az üzemekben, ahol nincs gyári ellenőrzés, nem tartják be a tulajdonosok a törvényi előírásokat.

Ez a helyzet gyakorlatilag nem változott egészen 1869. június 21-ig, amíg ki nem terjesztették az észak-német tartományokra is az ipartörvényt.³⁶ Eddig az időpontig Württembergben és Badenben nem is szabályozták a gyermekmunkát törvényi előírásokkal, míg a Királyi Szászországban 1861. október 15-én foglalták először írásba a gyermekek foglalkoztatására vonatkozó rendelkezéseket.

1872-ben a plaueni Kereskedelmi és Iparkamara bizottsági jelentése szerint arról tárgyalt, hogy mi minősül rendszeres gyerekmunkának, foglalkoztatásnak. Ez kulcskérdésnek bizonyult, mivel a törvény azt mondta ki, hogy a tizenkét éven aluli gyermekeket tilos a gyárakban rendszeresen foglalkoztatni. A kamara szívesen tért volna vissza a régi rendszerhez, amikor még nyolcévesek, sőt fiatalabbak is vállalhattak munkát a gyárakban, de az nem volt napi rendszerességű. Példának okáért a varrodákban nem volt szükséges a gyerekek rendszeres foglalkoztatása, könnyebb feladatokat láttak el.

³⁴ HARENBERG: *i. m.* 560.

³⁵ Gesetz, betreffend einiege Abänderungen des Regulativs von 9. März 1839 über die Beschäftigung jugendlicher Arbeiter in den Fabriken vom 16. Mai 1853.

³⁶ KUCZYNSKI: *i. m.* 163-178.

Feladataik közé tartozott, hogy tüvel lássák el a varrónőket, gondoskodjanak a fonalról, ha elszakad, és segítsenek a minták kifűrésében. Ezek a munkák időszakosan tértek vissza, és segítség volt a szülőknek is a kapott kereset. Egyrészt a gyerekek fizetést kaptak, másrészt a még iskolaköteles tanulók a szabad óráikban bemehettek a gyárba, ahol volt világítás és fűtés, így ezeket a költségeket ebben az időintervallumban a családok megspórolhatták, különösen a hideg, sötét téli napokon. A fonodákban és a nyomdákban továbbra is dolgoztak a gyerekek nyolcéves kortól, csak az általános teljes napi munkaidő felében, vagyis hat órában foglalkoztatták őket.

A sors iróniája, hogy a játékipar is igényt tartott a kisgyermek munkájára, már 6 éves kortól munkával látta el őket, természetesen a feladataikat otthon végezték, nem a gyárakban.

Ezzel szemben a szász jogszabály nem tett különbséget rendszeres és rendszertelen foglalkoztatás között, tehát teljes mértékben felszámolta a jogalkotó a gyermekek foglalkoztatását 12 éves kor alatt.

Végül 1874-ben ismét visszatértek a régi szabályozáshoz, vagyis a gyárakban 8, míg otthon 6 éves kortól kezdve foglalkoztatták a kisgyermeket a különböző iparágak és a szülők.

1873-ban a gyári ellenőrzés feladata kibővült a balesetvédelemmel, aminek háttérben a technikai fejlődés és a gyermekvédelmi törvények nem megfelelő betartása is állt. A feladatok számának a növekedésével a gyári ellenőrök száma is nőtt, ami azért is hangsúlyos, mert ahol nem voltak ellenőrök, ott a gyerekeket olyan körülmények között, olyan feltételekkel foglalkoztatták, mint a törvények megjelenése előtti időkben. Többen azért próbáltak harcolni, hogy állítsák vissza a régi feltételeket, például csökkentsék ismét 10 éves korra a gyárban való foglalkoztatás alsó határát. A gyárosok azzal érveltek, hogy a gyerekek által elvégzendő feladatok nem nehezek, gyakorlatilag játékként foghatják fel a legfiatalabb munkavállalók.

1875-ben az üvegipar nyújtott be petíciót, amely a gyermekek éjszakai foglalkoztatásának a visszaállítását tűzte ki célul. A törvényi szabályozás értelmében nem volt szabad foglalkoztatni a 16 éven aluli gyermekeket az este fél kilenc és reggel fél hat közötti időintervallumban. A petíciót azzal indokolták, hogy az új szabályozás nem tette lehetővé a megfelelő üvegmunkás képzését. A gyárakban általában heti négy-öt műszakban dolgoztak, egy műszak tizenkét óra volt, amiből körülbelül három-négy óra volt a munkaközi szünet. A tanoncok az első két-három évben kisebb feladatokat kaptak, mint például a kész üvegek kihordása.

A törvényi változások ellen a munkavállalók és szülők is kiálltak, és levelet írtak a Kereskedelmi és Iparkamarának, amelyben megfogalmazták, hogy a 12 éves gyerekek napi hat órai munka mellett heti 2-3 márkát keresnek. Ha ez az összeg eltűnne a családi kasszából, mert a gyerekek nem dolgozhatnak tovább, az sok helyen komoly gondot okozna. A gyermekek a kötelező iskolai oktatást leghamarabb 13 és háromnegyed évesen, kedvezőtlenebb esetben csak egy évvel később fejezik be, így később állhatnak csak munkába. A munkavállalók kérése az volt a kamara felé, ne legyen további változás, korlátozás a gyermekek foglalkoztatásában.³⁷

1878-ban végül bevezették a kötelező gyári ellenőrzés rendszerét, mely értelmében éves beszámolót kellett készíteniük az ellenőröknek.

Az 1891-ben hatályba lépő törvény megtiltotta a tizenhárom éven aluli gyerekek foglalkoztatását a gyárakban, valamint azon személyekét, akik még iskolakötelesek voltak. Ez alól a szabályozás alól nem lehetett kibújni,³⁸ azonban kivételként fennmaradt továbbra is az otthon illetve a mezőgazdaságban végzett munka. A 14 év alatti gyermekek napi munkaidejét 6 órára csökkentették.³⁹

1.2.1. Gyermekmunka otthon és a mezőgazdaságban

Az 1850-1870-es évekig nem csak a különböző üzemekben foglalkoztattak gyermekeket. Gyakori volt az otthon, illetve a földeken végzett munka a családnál vagy a földesúrnál. A foglalkoztatási viszonyok ugyanolyan kedvezőtlenek voltak, mint az iparban. Az első törvény 1810-ben született, megszabadította a parasztokat a szolgálati kényszertől. A földesúr bizonyos szolgáltatásokkal tartozott alkalmazottjának, melyek közül a legfontosabbak a jó bánásmód, védelem, fizetés rendszeres időnként, tápláló étkeztetés és szokásos betegségek során a gyermekről való megfelelő gondoskodás.⁴⁰

³⁷ KUCZYNSKI: *i. m.* 203-214., 222-240.

³⁸ FELDENKIRCHEN: *i. m.* 11.

³⁹ HARENBERG: *i. m.* 613.

⁴⁰ KUCZYNSKI: *i. m.* 240-255.

A 19. század utolsó negyedében a gyerekek nyolc-kilenc évig jártak iskolába, ahol meg tanultak írni, olvasni, számolni, és hittanórákon vettek részt. Mindezek ellenére a falusi gyermekek csak helyel-közzel tudták ez idő alatt elsajátítani az írás és olvasás alapvető tudományát. Ennek részben az volt az oka, hogy télen gyakran a rossz utak miatt, míg nyáron a gyomlálás, krumpliszedés és repceszüret miatt távol maradtak az oktatási intézménytől. Vagyis gyerekek milliói nem tudták elsajátítani felnőtt korukra az írást és az olvasást a rendszertelen iskolalátogatás miatt.

Talán azoknak a gyerekeknek volt a legmostohább a sorsuk, akik az állattartásban dolgoztak, mint például a lovaszok. Már a munkaidő kezdete előtt az istállóban kellett lenniük és időben etetni a jószágot, majd ápolni. Ebédidőben is gondoskodni kellett az állatok etetéséről, és csak az után mehettek haza kipihenni a nap fáradalmait, miután ismét gondoskodtak az etetésről, és mindent rendben hagytak maguk után. Mégis mit jelentett ez időtartamban kifejezve? Ezek a fiatalok napkeltétől napnyugtáig dolgoztak, még az első világháború előtti években is 19-20 órát a nyári időszakban, az északi területeken júniusban és júliusban hajnali három órától este tíz-tizenegy óráig. Ebből levonandó az étkezésekre és a regenerálódásra szánt idő, de ez nem volt több két óránál. Bár az is megjegyzendő, hogy a napi teendők nem voltak olyan megterhelőek, mint a gyárakban, de ez nem enyhít azon a tényen, hogy a munkán kívül az alvásra sem maradt elég idejük.

1899. február 11-én vitára került sor, melynek egyik tárgya az iskola idejének a redukálása volt. Kérelmezték, hogy a gyerekek 13 évesen abbahagyhassák az iskolát, hiszen egy falusi fiatalnak elég, ha tud írni, olvasni, számolni, ismeri a szülőhazájának történelmét és a Bibliában megtalálható legfontosabb történeteket, eseményeket.⁴¹

Szintén speciális területet jelentett az otthoni munkavégzés is. Bizonyos termékek otthoni előállítására közvetlenül a piacnak, kereskedőknek vagy manufaktúráknak, gyáraknak való további feldolgozásra már a 19. század előtt is ismert volt, és mindig jelen volt a kockázata annak, hogy az elkészült portékát nem veszik meg. Azoknál a munkálatoknál, amelyeket a technológiai fejlődésnek köszönhetően gyorsabban és akár jobban is el lehetett készíteni a gépekkel, az ilyen típusú munkavégzés háttérbe szorult, ellenben azokban a munkálatokban, amelyeket gépekkel nem lehetett elvégezni, ott megjelent.

A gyárak számára előny, hogy nem kellett fenntartaniuk nagy csarnokokat, ahol a munkások dolgoztak, és ezeket a helyiségeket nem kellett fűteniük, világítaniuk. Azonban a munkaerő eszközökkel való ellátása, az eszközök javítása a gyártulajdonosok feladata volt. Az otthoni munkában legtöbb esetben nem valósultak meg a gyermekvédelmi, munkavédelmi törvények, amelyek a napi munkaórára, fizetésre és a vasárnapi pihenőnapra vonatkoztak. A gyerekek már 5-6 éves koruktól dolgoztak, és bizonyos időszakokban a munkaidő különösen hosszú volt, csakúgy, mint a mezőgazdaságban. Ugyanakkor nem kellett a gyárakba bemenni, a munkarendet betartani, de aki naponta tizennégy- tizenhat órát dolgozott azért, hogy legyen elegendő pénze az ön- és családfenntartásra, ő nem profitált ebből a rugalmas foglalkoztatási jogviszonyból.

Ez a foglalkoztatási mód lehetővé tette az éjszakai és túlmunkát is, nem utolsó sorban alacsonyabb bérért, mint amennyit azok a munkavállalók kaptak, akik a gyárakban dolgoztak. Az otthondolgozók tehát alacsonyabb jövedelemért dolgoztak általában többet, mint a gyárakban. Az otthonmunkát végzők többsége a textil- és ruhaiparban dolgozott, valamint a gyerekek körében a játékipar volt az egyik legfőbb munkaadó.⁴²

A gyermekek alkalmazása a német területeken is elterjedt volt, minden ágazatban találkozhatunk gyerek munkával. A kormányzat itt is felismerte, hogy a jelenséget egészségügyi, katonai, oktatáspolitikai okok miatt is csökkenteni kell. Ezen a felismerésen alapultak a bevezetett törvényi szabályozások, amelyek enyhíteni próbálták a kisgyermekek terheit. De a szabályozások csak 1903-ban terjedtek ki szinte minden ágazatra,⁴³ és csak 1976-ban tiltották meg a gyermekmunkát korlátozások nélkül, általános jelleggel.⁴⁴

⁴¹ Uo. 240-255.

⁴² KUCZYNSKI: *i. m.* 257-270.

⁴³ BROCKHAUS: *Die Enzyklopädi in 24 Bänden*, 1997, F.A.Brockhaus Leipzig, Mannheim, 729-730.

⁴⁴ FELDENKIRCHEN: *i. m.* 41.

ÖSSZEGZÉS

Végezetül szeretném ismertetni kutatásom főbb eredményeit, összefoglalni a címben rögzített állam legjelentősebb szabályozásait és nem utolsó sorban a különbségeit, röviden bemutatni az általam levont következtetéseket.

Az ipari forradalom Angliában vetett először lábat, majd továbbgyűrűzött a világba, így Németországba is. Ezáltal a szigetországban elterjedt a tömeges gyermekmunka, valamint a vizsgált korcsoportnak nagymértékű kizsákmányolása. Mindezen ismeretek tükrében érthető, hogy a kialakult társadalmi problémára megoldást kellett találnia a jogalkotónak, így a britek alkották meg az első olyan ipari törvényt, amely gyermekvédelmi szabályokat tartalmazott. Megállapítható ugyanakkor a vizsgált államok vonatkozásában, hogy a jogszabályok közel azonos rendelkezéseket tartalmaznak, némi időbeli eltolódással. Hiszen a szakaszok minden esetben rendelkeznek a foglalkoztatott gyermekek életkoráról, egy munkanapon, illetve munkahéten ledolgozható órák számáról, a tulajdonos által biztosítani köteles munkaközi szünetről, pihenőidőről, valamint a munka felvételének és befejezésének legkorábbi s legkésőbbi időpontjáról. Sok esetben előtérbe került az oktatás és az éjszakai munkavégzés kérdése is.

Német területeken 1839-ben került sor az első jelentős törvényi szabályozásra. A jogalkotó hasonló módon, mint Angliában, itt is megtiltotta a 9. életévüket még be nem töltött gyerekek rendszeres foglalkoztatását, míg 16 éves kor alatt csak abban az esetben volt munkára fogható egy gyermek, ha abszolválta iskolai kötelességeit, vagyis anyanyelvén folyékonyan írni, olvasni tudott. Abban az esetben, ha a tulajdonos oktatási intézményt tartott fenn abból a célból, hogy a nála 9-16 év között foglalkoztatottak, akik még az alapvető ismereteket nem szerezték meg, ezen képességeket elsajátítsák, akkor munkát adhatott nekik.⁴⁵ A napi munkaidő felső határát a szigetországhoz képest magasabban, tíz órában állapították meg, és naponta egy órányi rendkívüli munkaidő volt elrendelhető. Munkaközi szünet tekintetében megillette őket délelőtt, délután negyedóra, míg délben egy óra regenerálódás, azonban ezek a munkaközi szünetek beleszámítottak a napi munkaidőbe.⁴⁶

Ahogy arra már utaltam, az évek múlásával az emberek értékrendje, a gazdaság és a jogi környezet is változott. Ennek tükrében eltéréseket vehetünk észre a később hatályba lépő törvények tekintetében.

Németországban az 1891-ben hatályba lépő gyermekvédelmi törvény 13 évben állapította meg a foglalkoztathatóság alsó korhatárát a gyárak vonatkozásában, valamint az iskolaköteles személyek⁴⁷ és a 14. életévüket még be nem töltötték esetében napi hat órában állapították meg a foglalkoztathatóság felső határát.⁴⁸

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy azokon a területeken, ahol az ipari forradalom vívmányai korábban jelentkeztek, ott korábban valósult meg a gyermekek tömeges kizsákmányolása, így korábban születtek meg az első, e csoportot védő törvények, és a hosszú 19. század utolsó negyedében, végén már jelentős változásokról beszélhetünk, ellentétben a csak később iparosodó területekkel, ahol a szabályozások igazi hatása, betartása csak későbbi időpontra datálható. Mindezek ellenére fontosnak érzem még egyszer rögzíteni, hogy a vizsgált területnek a szabályozása nem ért véget a hosszú 19. század végén, sőt, ahogy arra a bevezetésben is utaltam, a világon sok helyen még a mai napig is komoly problémát jelent a gyermekmunka és szabályozása vagy annak hiánya.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] BERG, RUDOLF – SELBMANN, ROLF: *Grundkurs deutsche Geschichte*, 4. kiadás 1988, Cornelsen Verlag Hirschgraben, Frankfurt.
- [2.] BORTIS, HEINRICH: *Die Industrielle Revolution-das Schlüsselereignis in der Wirtschaftsgeschichte*, 2014, Freiburg Universitat, Freiburg.
- [3.] BROCKHAUS, F. A.: *Die Enzyklopädie in 24 Bänden*, 1997, Erschienen in Leipzig und Mannheim.

⁴⁵ Regulativ über die Beschäftigung jugendlicher Arbeiter in Fabriken vom 9. März 1839 1-2. §.

⁴⁶ Uo. 3. §.

⁴⁷ FELDENKIRCHEN: *i. m.* 11.

⁴⁸ HARENBERG: *i. m.* 613.

- [4.] ENGELS, FRIEDRICH: *A munkásosztály helyzete Angliában*, 1980, Magyar Helikon Kiadó, Békéscsaba.
- [5.] FELDENKIRCHEN, WILFRIED: Kinderarbeit im 19. Jahrhundert, in. *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte*, 1981/1. szám.
- [6.] HARENBERG, BODO: *Chronik der Deutschen*, 1996, Chronik Verlag, Augsburg.
- [7.] HERZIG, ARNO: Kinderarbeit in Deutschland in Manufaktur und Profabrik (1750-1850), in *Archiv für Sozialgeschichte*, 1983/1. szám.
- [8.] KELEMEN ROLAND: A kettős forradalom hatása a 19. század eleji geopolitikai viszonyokra – Avagy a polgári jogállam születése, in KESERŰ BARNA ARNOLD (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok*, 2017, Széchenyi István Egyetem, Győr.
- [9.] KUCZYNSKI, JÜRGEN: *Geschichte der Kinderarbeit in Deutschland*, 1958, Verlag neues Leben, Berlin.
- [10.] LANDES, DAVID S.: *Az elszabadult Prométheusz-Technológiai változások és ipari fejlődés Nyugat-Európában 1750-től napjainkig*, 1986, Gondolat Kiadó, Budapest.
- [11.] MARCHAND, PIERRE: *Az ipar véretlen forradalma*, 1994, Officina Nova Kiadó, Gütersloh.
- [12.] SINGER, CHARLES – HOLMYARD, E.J. – HALL, A.R. – WILLIAMS, TREVOR I.: *A History of Technology*, 1958, Oxford University Press, Oxford.
- [13.] TENNSTEDT, FLORIAN: *Vom Proleten zum Industriearbeiter Arbeiterbewegung und Sozialpolitik in Deutschland 1800 bis 1914*, 1983, Bund-Verlag, Köln.
- [14.] UNGER MÁTYÁS: *Történelmi olvasókönyv III.: Forrásszemelvények az egyetemes történelem (1640-1849) és Magyarország története (1526-1849) tanításához*, 1965, Tankönyv Kiadó, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- [1.] Regulativ über die Beschäftigung jugendlicher Arbeiter in Fabriken vom 9. März 1839 1-10.§.
- [2.] Gesetz, betreffend einiege Abänderungen des Regulativs von 9. März 1839 über die Beschäftigung jugendlicher Arbeiter in den Fabriken vom 16. Mai 1853.